

BUDAPEST RÉGISÉGEI

XL
2006

BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM
BUDAPEST, 2007

SZERKESZTETTE

HANNY ERZSÉBET

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

BENCZE ZOLTÁN

BODÓ SÁNDOR

ENDRŐDI ANNA

ZSIDI PAULA

*Lektorálták Bencze Zoltán, Endrődi Anna, Németh Margit, Spekner Enikő, Zsidi Paula,
a rajzokat Kuczogi Zsuzsanna, a fotókat Bakos Margit, Tóth Csilla és Komjáthy Péter,
az idegen nyelvű kivonatokat Friedrich Albrecht, Serege Anikó és Verestői Vanda készítették.*

Tördelés: Skapinyecz Adél

HU - ISSN 0133-1892

© BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM, 2007

KIADTA A BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM
FELELŐS KIADÓ: BODÓ SÁNDOR FŐIGAZGATÓ

Nyomdai előkészítés és kivitelezés: DeMax Művek Kft.

Felelős vezető: Miklóssy János

Megjelent 344 oldal terjedelemben, 400 példányban, Book Antiqua betűkkel

BENDA JUDIT

FAZEKASMŰHELY A 18. SZÁZADI VÍZIVÁROSBAN

„Den Töpfer kümmert's nicht,
wenn ein Topf zerbricht.“
(német közmondás)

Ásatásról viszonylag ritkán kerül a múzeumba 18. századi kerámia, mivel az 1686-os évvel lezárul a közép- és a korajúrkori régészet gyűjtőköre. A 19–20. századból származó néprajzi anyagot gyűjtésekkel, vásárlásokkal gyarapítják, ezért mintegy száz év használati kerámiájának ismerete és vizsgálata szinte kimarad a tudomány látóköreből. 2005 nyarán, Budapest II. kerületében, a Kapás utcában¹ módunkban volt egy újkori fazekasműhelyt megásni, melynek lelőköriülményei és leletanyaga olyan egységes egésznek alkotott, hogy fontosnak tartottuk foglalkozni vele. A feltárás során előkerült egy hosszú ház maradványa, melynek egyik egykori lakója a 18. század utolsó harmadában fazekasműhelyt működtetett benne. A következő tulajdonos, az eredetileg az udvaron felhalmozott műhelyhulladékot, selejtet, visszahordatta a házba és padlószint-emelésre használta. A szerencsés körülmények folytán ránk maradt a műhely és annak termékei, melyeket a következőkben igyekszünk bemutatni.

A TELEK ÉS A KÖRNYÉK A 18. SZÁZADBAN

Az ásatás során komoly terepegyengetési munkálatok nyomait figyeltük meg,² amit a 17. század végén végezhetek el. Az eredetileg kelet, azaz a Duna felé lejtő felszint vízszintesre töltötték fel és erre a talajra építették az utca K-i oldalának házait. A telkek kimérésének itt nem volt köze a középkori beépítettséghez,³ mivel a területen (a Csalogány utca – Medve utca – Margit körút által határolt háromszögben) jószérivel nem maradtak meg komolyabb épületrészletek az egyházi intézmények (dzsámik)

valamint a középkori városfal kivételével. Érdekes, hogy ennek ellenére az utcahálózat viszont szinte teljes egészében a középkori vonalat követte. Az utca neve többször változott a 18–19. század folyamán.⁴ Oelberg, Sankt Florian és Friedhof után 1850-től említik Drei Hauer Gasse-nak az utcában nyílt Három Kapáshoz címzett fogadó után. Végül is ez a név állandósult a mai Kapás utcára. Sokkal beszédesebb azonban a vele párhuzamosan, tőle keletre futó Gärtner, majd Hafner Gasse, amit ma Fazekas utcának hívnak az egykor itt állott műhelyek miatt.

A telek az 1695. évben készült Zaiger Über die Wasserstadt-ban már szerepel,⁵ igaz három más szomszédal még egy igazgatási egységet alkot a mai Kapás utca 17., a Fazekas utca 12. és 14. számú telkekkel együtt. Tulajdonosa Nicolaus Merz pék volt, aki akkor egy éve birtokolta azt. A jegyzék semmiféle ép vagy romos falat nem említ és ilyeneket az ásatás során sem találtunk. Az 1740–50 között készült Matthey-féle térképen (1. kép) a telek két utcára nyíló részre van már bontva,⁶ valamint már áll rajta két ház. Az 1760–1790 évek között osztották négy részre a telket, mert ettől kezdve már külön számon szerepelnek. A ház tulajdonosait későbből is ismerjük.⁷ 1912-ben Gaál Franciska, 1934-ben pedig Schlotter Mátyásné birtokolta a földszintes ingatlant. A '30-as évek városrendezési lázát igen, de a '70-es éveket már nem élte túl az akkor már nagyjából 280 éves épület, mert lebontották. A sokáig üresen álló grundon a rendszerváltás előtt óvodát akart építeni a II. kerületi Tanács, de ez a terv 1989 után füstbe ment. A magánkézbe kerülő telket 15 éven keresztül parkolóknak használ-

¹ A telek mai címe: Kapás utca 21–25, de valójában a 19–21–23–25–27 telkek összevonásából keletkezett területről van szó. A szóban forgó ház a 19. telken állt.

² Régészeti dokumentáció, BTM Adattár

³ A vízivárosi Fő, Gyorskocsi, Iskola és Medve utcákban, az aránylag jó állapotban megmaradt Kőépületek miatt – néhány kivételtől eltekintve – nem volt szükség a telekhatárok módosítására a 17. század végén. Az ettől nyugatra lévő területen viszont – a főként boronafalu vagy fachwerkes házak elpusztult helyein – újra ki kellett mérni a telkeket. Lásd még a Vízivárosi Zaigert: NAGY 1964.

⁴ UTCANÉVLEXIKON 139., 207.

⁵ NAGY 1964. 237., 6. ábra „Ein Haus in der oelberg-gassen gelangt bisz an das gartner gässl, hat im gesicht wie im Ruckhen 15. kl. An der rechten seyten ist 34. kl. 3. sch., und an der linckhen 39. kl. 3 sch. Lang, ist öd. f. –, g. i. 555. der Nicolaus Merz Burg. Beegckh hats angenohmmen anno 1694. den 1. July.

⁶ A Kapás utca felőli oldalon két – az utcára merőlegesen épített – ház állt, de a hátsó kertjük közös, a Fazekas utcai oldalon egy – az utcával párhuzamosan épített – ház állt.

⁷ ADALÉKOK II. 159.

ták, majd egy újabb tulajdonosváltást követően most társasház építését tervezik rajta.

A török uralom után szükségessé vált az ország elnéptelenedett helyeinek újratelepítése. A Budára költöző polgárok főként délnémet területekről jöttek,⁸ nagyobb tömegben Bajorországból, Poroszországból, Baden-Württembergből és Bécsből, kevesebben Tirolból, Stájerországból, Sziléziából, Elzászból és Svájból. Foglalkozásuk szerint elsősorban kézművesek, kereskedők⁹ és napszámosok voltak. Amíg a Várhegyen kizárólag a németeké, addig a vár alatt már engedélyezett volt más nemzetiségűek (rác, magyar, zsidó) és más vallásúak (lutheránus, kálvinista, mohamedán, schizmatikus) letelepedése is. A 17. század végére már népessé váló Vízivárosnak több piacra is szüksége lett, így két teret alakítottak ki: az ún. Felső-Vásártér később a Bomba, majd Batthyány tér nevet kapta, az Alsó-Vásártér pedig mintegy száz éven keresztül viselte a Cserép vagy Fazekas tér elnevezést¹⁰ – bizonyára nem véletlenül. A budai fazekascéh 1693-ban alakult.¹¹ A mesterré avatáskor esküt kellett tenniük, taksát fizetniük, mesterremeket készíteniük, maguknak virágnevet és „keresztstülöket” választaniuk.¹² Az 1873-as lakónévjegyzék¹³ szerint az utcában már csak egy fazekas lakott, név szerint Gotsch András, azonban a környékbeli utcákban (Iskola, Szt. János, Fekete Medve) még működött egy-egy műhely.

A HÁZ ÉS A MŰHELY

Egy Bél Mátyástól fennmaradt leírásból ismerjük a 18. században betelepült sváb parasztok házépítési szokásait.¹⁴

„A németek csinosabban építkeznek, mint a magyarok. Nem kedvelik a sövényfalat: a gerenda-, kő- vagy téglafalat szeretik. S akár kő-, akár faházat építenek, arra törekednek, hogy ne csupán használható, hanem egyúttal legkényelmesebb legyen a lakásuk. Az ormótlan fákat szabályosan pallérozzák, s amíg csapózsínórral a fal szerint ki nem mérik, nem kapcsolják őket össze. Ezután gerendából megvetően az alapot, lefektetik a padlógerendákat azon mód, ahogy az összeillesztéshez megfaragták, és végeiket összekapcsolván, ehhez illesztik a többi, amíg a fal

*olyan magas, amelyet a méret megkíván: hosszát a család nagysága határozza meg. Elül kettesével, legfeljebb hármásával hagynak ablaknyílást, oldalt, ha a hosszme-
ret engedi, ugyanennyit, s a dísz és világosság kedvéért, ólomba foglalt üvegekkel fedik. Az ajtót ritkán irányítják közvetlenül az udvarra, hanem gyakrabban egy pitvarfélére, s ehhez a konyhát is hozzáépítik a főzésre való tűzhely vagy melegítés céljára. Kívül a kenyérsütő kemence van, belül a tűzhely városi módra. Ahogy előbb a lakóhelyiséget csinálták, hátrább olyformán két-három kamrácskát építenek a házhoz, a szellőre-
s más munkások számára. Istállót annyit csinálnak, amennyi kinek-kinek gazdaságához képest szükséges. A tetőt zsinde-
llyel vagy szalmával fedik. A falat szalmával vagy polyvával kevert agyaggal gondosan megmunkálják, s megléni-
ázák, hogy kőfalnak lássék. Akik jobban szeretik a kő-
vagy téglafalat, teljesen azonmód járnak el, ahogy egyéb kőházat csinál az ember. Mesteremberek segítségével megvetik az alapot. A földre rakott hatalmas kövekből hat, legfeljebb nyolc láb magasra. Erre építik rá a falakat olyan gondosan, ahogy a kész falakat vakolják s kétszer-háromszor mésszel kevert homokkal fedik, s száradása után tiszta mésszel fehérítik. A házigazda lakóhelyisé-
gét belül feldíszítik házi eszközökkel, tálakkal, tárgyakkal, kancsókkal, valamint képekkel s más efféle dísz-
szel. Ágyukat többnyire szintén kamrácskákban helyezik el. Annyira igyekeznek csinoságra, hogy házaik városi háznak lát-
szanak. Többnyire pincéjük is van a ház alatt, a föld gyomrában, amiket kőfal vesz körül. Gyakran ide teszik el a bort és a gabonát. Az egész telket deszkakerítéssel vagy ha nincsen deszka, vesszővel veszik körül.”*

Nem meglepő, hogy a feltárt ház is ehhez hasonló képet mutatott. Az ásatás kezdetekor munkagéppel leszedett legfelső (szürke sities) réteg alatt előbukkantak az újkori ház kőfalai és padlószintjei. Az épület az utcára merőlegesen, KNY-i irányban húzódott, udvara tőle délre volt megtalálható. Agyagba rakott sárga homokkőből épültek alapfalai, de több átépítés történt rajta az évszázadok alatt (2. kép). Az első periódusban valószínűleg három szobából állt (1., 2., 3. helyiségek), amit még a 17. század végén húztak fel. A második periódus során egy újabb kamrával (4. helyiség) toldották meg. A harmadik periódusban újabb átépítés történt: a 4. helyiséget kettéosztották. A negyedik átépítés már a 20. században történhetett, amikor az utcáig érő 1. helyiség K-i falának alapozását betonnal megerősítették és a ház végébe egy óvóhelyiséget építettek szintén betonból (5. helyiség). A második vagy a harmadik periódusban működhetett itt a fazekasműhely, amikor is újabb belső átalakításokat hajtottak végre. Egysoros, téglalapozású fa (?) osztófalakkal kis műhelyekre bontották a 2. és a 3. helyiséget, valamint a 2. helyiségben egy Y alakú téglafa szerkezetű pultot (?) ala-

⁸ NAGY 1975., 134–136.; NAGY 1966. 34–35.

⁹ „Ő legsz. felsége kegyelmesen rendelkezni fog, hogy különféle nemű kézműveseket hívjanak az országba, a közterhektől való és tizenöt éven át tartó teljes mentesség biztosításával.” 1723. évi CXVII. Tc.

¹⁰ 1903-óta Szilágyi Dezső tér.

¹¹ KRESZ 1991. 528.

¹² NAGY 1999. 132–134.; BODÓ 1975. 91–92. A virágnév adás szokása Budán még nem bizonyítható.

¹³ Adressen Kalender 1873. 432.

¹⁴ ÁCS 1996. 116–117.

kítottak ki. Az udvarban a szintemelés alatt egy 20–40 cm vastag, sárga, kőporos réteg húzódtott, ez lehetett a ház építési rétege, hiszen ugyanez volt a ház építőanyaga is.

Száz évvel később, 1847-ben egy dőri fazekas műhelyéről készült tervrajz¹⁵ más beosztást mutat. A telken álló mezővárosi típusú épület ún. „nagyházának” harmadik helyisége szolgált műhelyül. Itt a szoba négyzet alakú (16x16 láb), és minden megvolt benne, ami a mesterség űzéséhez (2 korong, rakodópolc), illetve a legények otlakásához (ágyak, asztalok, pad, kályha) szükséges. A vízvárosi műhely nem volt ilyen túlszűfolt, mivel a feltáráson megállapítható volt, hogy a ház munkahely- és lakóhely funkciói elkülönültek egymástól.

Műhelyen kívül¹⁶ (udvaron vagy fészkerben) végezték általában az agyag előkészítését: áztatás, szűrés, tisztítás, taposás, soványítás; a megkorongolt edény szikkasztását, szárítását és a „maszatólós” műveleteket: az engobbal és mázzal való öntést, írást. Az ide fuvarozott nyersanyagot, vagyis az agyagot feltehetőleg a ház udvarán dolgozták meg. Ehhez kapcsolódó régészeti emléket – például agyagáztató vermet – nem találtunk, mert a feltárt telektől D-re fekvő telken (Kapás utca 17.) álló lakóház közelében statikai okokból nem dolgozhattunk, így a 19. ház udvarának helyét az ásatás során meghagyott földrézsű foglalta el.

A házban végzett¹⁷ munkafolyamatok voltak: a másodlagos gyúrás, a korongolás, és esetleg a mázórlés. A kemence köré épített polcokon történt a kész edények szárítása a lázsafán, az előkészített agyagot pedig sokszor a pincében tárolták. A gyúrásra, a korongolásra és a szárításra utaló nyomokat találtunk a feltáráson. Az ásatás során előkerült a ház eredeti, tapasztott agyagpadlója is (3. kép). Az 1. helyiség hosszúságát nem ismerjük, de feltételezhetően az utca vonaláig ért, szélessége 470 cm volt. A 2. helyiség mérete négyzetes: 470x470 cm, a 3. helyiség hosszúsága 580 cm, szélessége ugyanannyi, mint a többi szobának. A 2. helyiség ÉNy-i sarkában, kissé ferde irányban álló H-alakú benyomódás (közepén a tengely lenyomatával) minden valószínűség szerint a fazekaskorong (4. kép) helyét jelenti. A padlót vékony barna sárréteg borította, kivéve a lenyomat körüli részt, mivel a lábkorong itt elfedte a padlót. Maga a korong ún. blokk-korong¹⁸ volt, amely típust a 14. századtól a 18. századig használták a fazekasok. Tőle D-re egy

nagyjából 1 méter átmérőjű és mintegy 30 cm mélységű süllyedés volt a padlón. Mivel alatta nem találtunk beásást vagy szemétdödröt, feltételezhető, hogy a helyiségben történt nagyobb erőhatást igénylő munkafolyamat, például agyaggyúrás miatt keletkezett ez. A szoba tere egy válaszfalal egykor ketté volt osztva, K-i felén egy Y alakban lerakott téglasort találtunk, amely egy faszerkezet alapozása lehetett. A válaszfalhoz tapasztva egy kályha alapozását is feltártuk. A nyomokból ítélve úgy gondoljuk, hogy a 2. helyiség K-i fele talán a kész agyagedények szárító szobája volt. A 3. helyiség szélessége szintén 470 cm, hosszúsága 600 cm volt, padlóját ugyanúgy sárga agyag borította. A szoba ÉNy-i sarkában, a fal mellett egy téglából rakott kályhaalapozást találtunk. A hosszú szoba egy téglasorral – amely feltehetőleg egy faszerkezetű fal alapozása volt – szintén ketté volt osztva. A K-i felében kis, egysoros téglából rakott négyzet, talán egy tetőtartó dúcolatnak a nyoma. A 4. helyiség már a ház második építési periódusában készült. Ezt a szobát kettéosztották és mindkét részen egy-egy kályhát állítottak fel. Az 5. helyiség tulajdonképpen egy betonfalú pince volt, amit minden valószínűség szerint a 2. világháború alatt építettek óvóhelyiségként.

Égetőkemencének a telken nem volt nyoma, valószínűleg a betonpince építésekor bonthatták el.¹⁹ A szomszéd telken két téglából rakott légcsatorna került elő, amelyeknek a belseje erősen fekete, kormos volt. Az egyik a 19. számú telek 5. helyiségéből, a másik a 21. számú telek 5. helyiségéből vezetett ki és V alakban a 21. telek udvarrészében futott össze egy kémény lezárással. Nem tudjuk, hogy ez vajon a fazekasműhelyhez tartozott-e, de mindenképpen valamilyen ipari használatot feltételez. Analógiák alapján²⁰ az égetőkemencét ún. német típusú hosszúkemencének feltételezzük. Erre utalnak a megtalált égetési segédanyagok is, a háromszög alakú hasábok és a cserélapok. A szobákban összesen négy kályhaalapozás volt megfigyelhető. Ezek az első két vagy három periódusban működtek, de mindenképpen a műhely megszűntetése és a járósint emelése előtt.

Kéziszerszámok nem maradtak ránk a műhelyből, ez nem is csoda, mivel ezek általában fából készültek. Kivéve azt a két agyagnegatívot, amit a későbbiekben részletesebben be fogunk mutatni.

¹⁵ KRESZ 1991. 555–556.

¹⁶ FRECSKAY 2001. 73–75. és KRESZ 1991. 554.

¹⁷ FRECSKAY 2001. 77–79.

¹⁸ Csupor István meghatározása, akinek segítségét ezúton is köszönöm.

¹⁹ Szintén a ház mögött, a telek végében tártak fel Szekszárdon a Rákóczi utca 67.-ben egy hasonló típusú hosszúkemencét. MÉSZÁROS 1968. 27–28., 66–67.

²⁰ SZABÓ G. T. 2003. A mórággyi Kossuth Lajos utca 86-ban feltárt edényégető kemence is német típusú „hosszúkemence” volt. SZABÓ 1999. 125–129.

A szemben lévő telken is fazekasműhely működött.²¹ A ház a Matthey-féle, 1740–50 között készült felmérés szerint a telek É-i oldalán húzódott, ami a 19. század végén elkészült bérház építésekor teljesen elpusztult. Előkerült azonban egy selejtgödör, benne rontott darabok, égetési kellékek, házdíszítő elemek játék-, és kályhacsempe töredékek voltak. Ezek sajnos akkor kidobásra kerültek, mivel az ásatás célja a középkori településnyomok feltárása volt.²²

A műhely működését az építészeti jellemzők, a leletanyag és a 2. helyiségének sárga agyagpadlóján talált német verésű, 1782-ben készült garas alapján, az 1770–1790 közötti évekre datáljuk.

A ház tisztításából rengeteg félkész edénytöredék került elő: tálak, tányérok, fazekak, lábcsók, korsók, kancsók darabjai. Szinte mind mázatlanok, csak a rózsaszínes engobe volt rajtuk. Sok fazekas segédanyagot is találtunk: kis kerámia háromlábakat és háromszögletű hasábokat, lapokat és „laposkakat”, melyek az égetéskor kellettek. Mivel a leleteket nagy tömegben a felső, laza, szürkésbarna, sötét rétegben találtuk, úgy tűnik, hogy a ház padlószintjét – egy átépítés során – a 18. században megemelték, talán a területre jellemző mindig magas talajvízszint miatt. A leletanyag 90%-ban törött, félkész cserepeket tartalmazott és csak kb. 10%-ban mázazottakat. Ez arra utal, hogy amíg a fazekasmester a korongolást szinte tökéletes minőségben végezte, addig az első égetést (a megszáradt, engobozott, de még mázatlan edényeken) elég rossz hatásokkal készítette, hiszen nagyon sok edény tönkrement, szét-pattant a kemencében.

A LELETANYAG

Agyag

Az alapanyag ugyanaz lehetett, mint amit padlótapasztásként, a ház belsejében találtunk. Valószínűleg a környékről származott, ugyanis a közelben is nyíltak a korszakban agyagbányák: egy a mai Moszkva tér helyén, és egy szinte a Kapás utca végében, a mai Mechwart-liget környékén. Bár ezek az agyaglelőhelyek téglavetőként üzemeltek, nem kizárt, hogy fazekas-agyagnak is használhatóak voltak. Maga az anyag sárga színű, enyhén mészpertyes, amit a megdolgozás során sem távolítottak el belőle. A fazekakat erősen szemcsés-, a lábcsókat kevesebb homokkal soványították, a tálak készítésénél azonban keveretlen, tisztított agyagot használtak. Mivel a korszakban a főzőedények

(fazék, lábas) készítéséhez szigorúan tilos volt tálasyagot használni,²³ ezért feltételezzük, hogy azokhoz az alapanyagot máshonnan hozatták.

Mázak, festékek

Az edényeket a vastag falú, kihajló peremű főzőfazekak kivételével engobozták és mázazták. Háromféle színű engobot, azaz öntőföldet tudunk megkülönböztetni az egyszer kiegészített töredékeken: fehéret, halvány rózsaszínűt és halvány sötétsárgát. A fazekasműhelyben csak ólomházakat és földfestékeket használtak. Az alapszínek – zöld, sárga, barna – mellett sokféle színváltozat is előfordult: citromsárga, sötétsárga, vörös, világosbarna, sötétbarna, feketésbarna, világoszöld, sötétzöld és gyűjtöttünk egy türkizkék színű darabot is. Az edények készítési technikáját megvizsgálva három fő csoport alakult ki.

Vannak egyszínűmázos darabok (nem csak a lábcsók, fazekak, hanem a tányérok, fedők között is), vannak az engobbal és mázzal színezettek és vannak a festett és átlátszó mázzal bevont darabok csoportjai. Az ásatás során találtunk egy fazékaljat, benne vöröses színű festéklerakódással. Ezt valószínűleg a virágos és a sásleveles tányérok festésénél használták. Előkerült egy nagy darab zöld, enyhén kristályos rög, ami a „grünspann”, azaz a még feloldatlan formában lévő zöld máz alapanyaga. Ezenkívül találtunk egy lábcsót, aminek alján vastag, fehér mészlerakódás van. Ezt nem tudjuk szorosán a műhely életéhez kötni, valószínűbb, hogy a ház egyik kimeszeléséből maradt ránk.

EDÉNYTÍPUSOK

A leletanyag sokszínűségéből úgy tűnik, hogy a 18. századi fazekasműhelyben még nem váltak szét az egyes mesterségek²⁴ (fazekas, tálás, korsós, kályhás). Az alább bemutatásra kerülő edények mind ebben az egy műhelyben készültek, ez alól csak az egyértelműen vásárolt habán kerámiák és tintatartók a kivételek.

Fazekak

Kétfajta fazéktípus különböztethető meg a leletanyagban (17. kép). Az egyik archaikus főzőfazék típus, amely homokkal erősen soványított, szemcsés anyagú, vastag falú, barnás színűre égetett fazék, egyszerű, kihajló peremmel, mázazás nélkül. A másik a klasszikus „vászonfazék” típusa: sárgás színű, vékony falú, rovátkolt oldalú, pereme széles,

²¹ Kapás utca 12. A szerző ásatása volt 2002-ben.

²² A Kapás utca 6–12. összevonásra került telkein, egy nagyméretű irodaház építését megelőző leletmentésen előkerültek Buda középkori karmelita kolostorának maradványai.

²³ NAGY 1999. 132.

²⁴ Ugyanezt állapította meg Nagy Janka Teodóra is a mórággyi anyaggal kapcsolatban. NAGY 1995. 510. Segítségét itt szeretném megköszönni.

galléros kiképzésű, széles füllel rendelkezik (23. kép B). Ezeknek a daraboknak belső felületét sárga vagy barna mázzal borították.

Lábasok

A lábasok anyaga homokkal soványított volt, sárgás színűre égetettek (14. kép). Négyféle peremváltozatot tudunk megkülönböztetni (23. kép C): a ferdén felhúzott, enyhén lekerekített, a vízszintesen kihúzott, enyhén lekerekített, a vízszintesen kihúzott, maga alá hajlítottat és a kissé felhajló típusút. Egyes darabok oldalfala teljes felületében rovátkolt, más daraboknak sima és egy-két-három barázdával díszített. Ívesen hajló lábuknak az edényfalhoz való illesztése többféle módon történt (13. kép): a kissé szétlapított lábat kétoldalról visszahajtották és két ujjbenyomással fixálták (a nagyobb darabokon), vagy a hengeresre formázott lábat egy ujjbenyomással erősítették meg (a kisebb darabokon). A játéklábasokon nem volt szükség erre, mert az edény kis súlyát elviselték a lábak deformálódás nélkül. A serpenyőrész fogóit nehéz típusokba sorolni, mivel mindegyik különböző formájúra sikerült (12. kép).

Tányérok

A leglátványosabb edénytípusok a leletanyagban a tányérok. Alakjuk alapján két (lapos és mély sinces), nagyságuk alapján is két (tálak, tányérok), peremük alapján négy csoportra oszthatók (23. kép A): duzzadt-lapított, duzzadt-háromszögletű, duzzadt és felhúzott-bordázott. A töredékek között találunk edényfalon hátul fülezett (akasztólyukas) és az edény peremén négyszögletű hurkafüles darabokat (15. kép, fent).

Sajnos csak egy apró töredéket találtunk a műhely legszebb festett virágos (5. kép, jobb alsó sarokban) tányér típusából. Az ilyen tányérok alkották a korabeli sváb műhelyek legkarakteresebb darabjait, korukban is dísztányérnak²⁵ tartották őket és ünnepi alkalmakkor vagy lakodalomkor vették le a falról, a tálaspolcra. A vajszín alpra festett, feketével kontúrozott, zöld levelű, piros és sárga szírmű margarétacsokrokat a tányér peremén gyakran gótbetűs felirat keretezte.

Szintén nagyon kedveltek voltak a korszakban a sáslevelű díszítésű tányérok (5. kép). Ezek vajszín vagy fekete alpra festett piros-fehér-zöld (nemzeti színű?) csíkos festéssel készültek, majd az első égetés után átlátszó mázzal fedték és újraégették. A fazekasmester virtuozitását mutatta, hogyha festés közben a tányért ügyesen megforgatta, öblében a

festékcsíkok spirállá folytak össze. A tányér peremét barokkosan ívelt levelminta, szélét csíkozás borította.

A Víziváros legelterjedtebb és talán legkedveltebb fajtája a csíkosra festett, fésűs bekarcolású (8. kép) tányérok csoportja. Ezeknél a tányéroknál a ráfollyatott, még folyékony engobot egy fésűszerű szerzővel visszakarcolták és ezt a száradás és első kiégetés után sárga vagy zöld mázzal fedték.

A korszakban gyakori, de a területen ritka a „mohás”²⁶ (6. kép, alsó két darab) díszítésű edény. A fehér engobbal fedett tányérokat spongyába vagy rongyba mártott festékekkel tunkolták meg, így kapta a sajátos „modern” díszítését. Ezt az első égetés után átlátszó mázzal fedték, majd újraégették.

A folytatottmázás (7. kép) díszű tányérok is igen népszerűek voltak. Az írókával sűrűn a peremre folytatott fehér vagy zöld zsinórminta az első égetés után átlátszó vagy zöld mázat kapott. Ezt a tányértípust a – leletek tanúsága szerint²⁷ – 19. század végéig készítették Budán.

A legegyszerűbb díszítési módot az anyagban az egyszínmázás (6. kép, felső négy darab) tányérok képviselik. Itt az engobos fedéssel kiégetett darabok belső felületét egyszínű (zöld, sárga vagy barna) mázzal vonták be.

Éjjeli edények

Az éjjeli edények halványvörös színűre égetettek, peremük ívesen kihajló, tagolatlan, belsejüket engobe és sárga vagy halványzöld máz fedi (23. kép D, első darab).

Melencék

A melencék (15. kép lent), vagy másképpen vājlingok, mosogatótálak, esetleg húsmosó tálként is ismertek. Általában két füllel készültek, nagyöblűek, peremük profilált, engobbal és mázzal bevontak. A máz lehet világoszöld, sötétzöld, vagy sárgásbarna (23. kép D, hátsó 5 darab).

Fedők

A fedők (10. kép) mind az ún. kúpos fedők típusába tartoznak. Az egyetlen kivétel egy kisméretű fedő, aminek az alját úgy alakították ki, hogy egy hozzá illő tégelyt le tudjon fedni. Vannak mázas és mázatlan példányok, a mázasak általában sötétbarnák, de akad köztük olyan, amelyik egy-egy tányér díszítésmódját követi (folyatott mázás, fésűs bekarcolású). Volt köztük közepes és kisméretű fedő, valamint kerek- és gombfogójú. A kicsi, barnamázás

²⁵ NAGY 1995. 488., 501.

²⁶ IGAZ-KRESZ 1965. 128.

²⁷ BTM, Kislelektár, tabáni és Csalogány utcai anyag.

fedőket (gyerekjáték?) „futószalagon” gyártották, erre utalnak azok a rontott darabok, amelyeket a második égetés során megfolyt mázuk mintegy hozzáragasztott az alapként szolgáló tetőcseréphez (11. kép).

Szűrőtál

Csak egy szűrőtál töredékei maradtak meg (9. kép), a vörösré égetett anyagú tálnak egy alj és egy oldaltöredéke. Az első égetés során sérült meg (talán mert az edény méretéhez képest túl vékonyra sikerült az oldalfala), ezért ez is mázatlan maradt.

Bokály, csésze

Kisméretű, halványvörösre égetett anyagú bokályfüles oldaltöredéke volt (9. kép). Az edény az első égetés során megsérülhetett, mert díszítőfestése, máza hiányzik. Csészét nem találtunk, csak a pereméről (9. kép) letört kacskaringós hurkafüleket, valamint a rontott, összeégett darabok között egyet (11. kép, jobb felső sarokban).

Kuglófsütő, virágcserep

Kívül sötétzöld, belül sárgamázaz kuglófsütő hullámos falú 4x5 centis oldaldarabkája. Bár nem volt elterjedt még a korszakban a később oly divatos váló „Balkonenblumen”, azaz virág (muskátlis) házbán, ablakban, tornácon tartása, de mégis erre utaló darabokat is találtunk. Egyenesen felhúzott falú, enyhén gallérosra alakított pereme alatti díszítése: két egyenes vonal között hullámvonal fut körbe (17. kép fent), fenekét három átszúrt lyukkal tették vízfelszívóvá (17. kép bal alsó sarok).

Kályhacsempék

A csempéknek három fő mintázási típusát lehetett elkülöníteni (19. kép): az írókával festettet, a formába nyomottat és a rátétdíszeset. A négyzetes kialakítású lapcsempéknek és a hozzá tartozó szegélydaraboknak is spirálosan csorgatták felületére a fehér festéket, majd ezt fedték be zöld mázzal. Más darabok, főként a lábazati és a párkánycsempék „térbeli” sablonba nyomva készültek és sima, egyszínű mázat kaptak. Szintén a kályha peremét díszítették azok a plasztikus rátétdíszsel (rozetta, masni, növényfüzér = „copf”) készült lapcsempedarabok, melyek már a klasszicizmus divatja szerint készültek.

Játékok

Általában kisméretű edények (9. kép): fedő, lábas, tányérka, kuglófsütő, kis fazék (21. kép második darab), de van köztük egy kutyafigura is, amelynek sajnos feje és három lába letört. Az edénykéek mind

ugyanolyan megformálásúak és mázazásúak, mint a „felnöttek” edényei.

Fazekas segédeszközök

Az ásatáson négyféle, égetéshez használt segédeszközt találtunk (18. kép). A térbeli háromszög alakúra formált hasábok oldalait kivágásokkal áttörték, hogy a sokszori hőhatásnál, égetésnél ellenállóak legyenek. Ezek az égetendő edények „emeletekre” bontását szolgálták. Ezekre helyezhették a helyben készített kerámia lapokat, vagy a másodlagos felhasználású tetőcserepeket. Némelyikre ráfolyt égetés közben az edényről a máz. A kicsinyke háromlábak és az ún. laposkák az edények egymástól való közvetlen elválasztását szolgálták, hogy a kemencében folyékonyvá váló máz vagy a nagy hő miatt össze ne ragadjanak.

Két különleges lelet is előkerült: egy kályhacsempé- és egy csésze fülének formázási negatívja (20. kép). A csempé vastagfalúra kialakított, finoman izsapolat agyagból készült, formázott oldala homokkal finoman behintett. A negatív egy félkör alakú párkánycsempéhez készült, megmintázása barokkos: dúsan hajló levelek, gyöngyvirág, gyümölcs. Az anyaga és a többi munkától eltérő jellegű díszítése és kopottsága alapján úgy gondoljuk, hogy nem helyben készült, hanem a mester örökölte, vásárolta vagy régi hazájából hozta magával. Az angyalféjes negatív egyértelműen a műhelyben készült. Vékonyfalúra alakított, rosszul kiégetett, háromszög alakú darab. Oldalfalait visszahajlították, belsejében egy puttó feje és alatta két angyalszárny látható. Sajnos sem a kályhacsempéről, sem a csészefülről készült pozitív edénytöredéket nem leltünk.

Találtunk viszont olyan másodlagosan megégetett (11. kép), vagy túl nagy hőfokon égetett agyagedényeket (fazék, fedő, kacskaringós hurkafül) melyek fizikai változáson mentek keresztül,²⁸ szerkezetük szinte összeolvadt, üvegesé vált, mert az égetőkemencében „rossz helyre”, tehát a tűz közvetlen közelébe kerültek.

Vásárolt kerámia

A mester és családja a műhelyben készült kerámiákat nyilván a saját háztartásában is használta, de szükségük és igényük volt piacon vásárolt holmikra is. Nem helyben készítettnek tartjuk a habán kerámiákat. A sárga-kék-zöld-lila mázzal festett töredékek közül kiemelkedik két ép darab (22. kép). Egy fröcskölt kék festésű bögre és egy szintén kék színnel szépen festett, virágos-leveles díszítésű szenteltvíztartó. Meg kell még említeni a töredékek

²⁸ WARTHA 1892. 9–10.

között talált két ép tintatartót (21. kép) és egy grafit-tal kevert anyagú olvasztótégely töredékét.

NĚPRAJZI PÁRHUZAMOK

Az ismertetett anyagegyüttes a főzőfazekaktól a játékokig széles skálát ölel fel. Analógiák keresése szempontjából a festett tányérok vizsgálata a legcélravezetőbb, mert az egyszínmázás fazekak, fedők, kuglófsütők viszonylag egyformák a korszakban szinte egész Közép-Európában. A festett tányérok párhuzamait kutatva²⁹ a Sárköz vidéki, bajai, mórággyi, hartai, siklósi és szekszárdi³⁰ gyűjtések vizsgálata során bukkanhatunk a leghasonlóbb darabokra. Az adatok szerint azon a környéken többször is történt német betelepítés. Ők természetesen magukkal hozták a korabeli, „otthon” elsajátított szakmákat – köztük a fazekasság mesterségét is – bár elsősorban földművelésből és szőlőtermelésből éltek. Az erős puritánság, és hagyományokhoz való kötődés³¹ miatt maradhatott fenn – mintegy száz évvel később is – ugyanaz a mintakincs, ami a környék fazekasközponttá válásának díszítésbeli sajátosságait adta.

Mórággyon két német betelepítés³² történt a 18. században, melynek során fazekasmesterséget is űző³³ családok költöztek a faluba. 1724-ben hesseni, 1784-ben pedig pfalzi parasztok népesítették újra a falut. Háromféle, jól elkülöníthető stílusban díszítették a tálaikat:³⁴ festett-fésűs bekarcolt, sásleveles és virágmintás festést alkalmazva, a vízivárosi anyagban mindhárom minta megtalálható. Némelyik motívum és szín használata felveti a lehetőséget az óházában már működő fajanszgyárak³⁵ által használt minták átvételének. Olyan, kifejezetten német ételkészítési-táplálkozási szokásokról hírt adó, Mórággyon megtalálható darabokat,³⁶ mint a túrórlelő fazék, kiöntőcsöves kanta nem találtunk, ez valószínűleg a városi környezet igényeihez való alkalmazkodást jelenti. Sajnos „téves nyomon” járt Mészáros Gyula,³⁷ aki részben az itáliai majolika, részben a török keramika átvételével magyarázta a szekszárdi leletanyag mintakincsét. A közölt szekszárdi leletek között lé-

nyegében ugyanazok a díszítéstípusok és színhasználat jelenik meg, mint a mórággyi és a budai anyagban. Az edényeket Mészáros – kevés kivételtől eltekintve – a 18. századra datálta³⁸ és a két fent említett stílus – a népművészetben való – továbbélésének tartotta.

Régészeti feltáráson, Székesfehérvárott is került elő egy 18–19. századi leletanyaggyüttes, melyet a feltáró Siklósi Gyula egy korabeli fogadó személgödörének leletanyagaként azonosított. Az általa vizsgált 18. századi anyag összetétele lényegében megegyezik a miénkkel (galléros peremű fazekak, lábasok, éjjeli-edények, csészék és tányérok), kár, hogy a publikáció nem részletezte a tányérok díszítő festését. A tányérokról és lábasokról közölt peremrajzok is pontosan megegyeznek az általunk ismertettekkel. A három fő tányértípus:³⁹ a duzzadt peremű, az ívelt peremű és az egyenesen felhúzott, kívül tagolt peremű is megjelenik benne, a csészék⁴⁰ között pedig a plasztikus díszítésű füles és a kacskaringós hurkafüles is. Miskolcon és Mezőcsáton is találtak⁴¹ hasonló darabokat, de azt a publikáló nem tudta egyértelműen beazonosítani, például a sásleveles díszítésű tálakat habán hatásnak tulajdonította.

Valószínűleg a betelepülő kézművesek őshazája volt Hessen és Baden-Württemberg, ahol egyes falvakban⁴² ugyanilyen jellegű és díszítésű edényeket készítettek. A heidelbergi⁴³ Kornmarkton folytatott ásatás során is találtak festett tányérokat, melyek meglepően hasonlítanak a magyar anyaghoz. A sávós és a figurális díszítésű tálak, tálkák, tányérok (Irdenware) „divatja” úgy tűnik, a korszakban elég általános volt. Folytatott, illetve csepegtetett mintájú tányért a korszakban Kervenheimben⁴⁴ is készítettek, valamint Amsterdamban⁴⁵ is találtak ilyen jellegű darabokat. A „Tupfenverzierung”-nak nevezett díszítés vagy a tányér egész öblét elfoglalja, vagy csak a középső részét, ez esetben a peremét és a falát egyenes vagy hullámvonallal díszítették. Barokk kályhacsempe negatívokat őriz a Niederrheinisches Freilichtmuseum is,⁴⁶ némelyik bemutatott darabon meglepően hasonló buja leveles díszítés van, mint amilyen a mi töredékünkön látható.

²⁹ KRESZ 1991. 30., 70. kép (fésűs díszítésű tál Szekszárdról), 72. kép (ecsettel festett sásleveles tál Sárközből).

³⁰ KRESZ 1991. 545.

³¹ Solymár 2003. 71–130., 131–142.

³² MÉSZÁROS 1996. 219–225.

³³ A betelepülők elsősorban földművelésből, szőlőtermesztésből, később marhatenyésztésből éltek; a mesterségek űzése csak másodlagos, téli foglalkozás volt számukra. NAGY 1995. 510.

³⁴ A mórággyi anyagot először Beczkóiné Révész Ágnes közölte, de azóta foglalkozott vele Mészáros Gyula is, nemrégiben pedig Nagy Janka Teodóra dolgozta fel a témát.

³⁵ NAGY 1995. 509.

³⁶ NAGY 1997. 261–264.

³⁷ MÉSZÁROS 1968.

³⁸ A festett, virágos díszítésűeket habán hatásának tartja a 17. századra keltezi, a folytatottmázás és a fésűs bekarcolt mintásakat pedig a török díszítésminták tovább élő, 18. századi változatának.

³⁹ SIKLÓSI 2002. 111.

⁴⁰ SIKLÓSI 2002. 131–134.

⁴¹ VIDA 1999. 31–33., 29–30. kép

⁴² NAGY 1995. 509. Felsorolja a vidék fazekasközpontjait.

⁴³ BENNER 1992. 68., 67. kép

⁴⁴ FRANKIEWITZ 1988. 148–149.

⁴⁵ BAART 1988. 159–165.

⁴⁶ MIELKE 1988. 207–213.

Végül meg kell említenünk, hogy Soproni Olivér⁴⁷ a Budapesti Történeti Múzeum két anyagegységét vizsgálta meg és a talált hasonló darabokat publikálta. Az egyik a tabáni, a másik a Csalogány utcai leletegyüttes volt, melyet Garády Sándor a '30-as évek végén a Tabán bontásakor, és a '40-es évek elején a Víziváros egyes részeinek átépítésekor gyűjtött. A teljes egészében törökkorinak (16–17. század) publikált edényeket Soproni bonyolult rendszer szerint csoportosította, túlzott jelentőséget tulajdonítva az apró díszítésbeli eltéréseknek. A publikációból sajnos nem derül ki, hogy miért tartja a darabokat hódoltság korinak, bár ő maga is feltűnő hasonlóságokat lát a „törökkori” és a barokk anyag között. A budai leletanyagot és a leltárkönyvekben regisztrált lelőkörül-

ményeket újra megvizsgálva az derült ki,⁴⁸ hogy a feltárt szemétködrök mind a Tabánban, mind a Csalogány utcában, 18. századiak voltak. Az általa publikált kerámiatányérok három díszítési típusra lehet bontani: sáslevelés, festett-fésűs bekarcolású és figurális festésű. A Kapás utcai leletanyagban csak az első két típus fordul elő. A feltűnően egyező mintázásúak a Soproni által ismertett egeri, esztergomi, visegrádi és miskolci tányérok is, ami szintén betelepülő német kézművesek lehetőségét veti fel. A tabáni és a Csalogány utcai leletanyagot a felmerült új szempontok alapján érdemes lenne újra vizsgálni. A Kapás utcai, a mórágyi, a magyarországi és a németországi párhuzamokkal való összevetése egy következő tanulmány tárgya lesz.

⁴⁷ SOPRONI 1980. 61–69.p., 87–114.

⁴⁸ Lásd: BTM, Középkori Osztályának Tabán I–II. és Csalogány utca I–II. leltárkönyveit.

IRODALOMJEGYZÉK

- ÁCS 1996
ADALÉKOK ÁCS Zoltán: Nemzetiségek a történelmi Magyarországon. Bp., 1996.
Adalékok a Víziváros történetéhez 1–2. Szerk.: Mészáros György. Bp., 1991.
- BAART 1988 BAART, Jan M.: Niederrheinische Keramik des 18. Jahrhunderts in den Niederlanden. In: Keramik vom Niederrhein. Szerk.: Dela von Boeselager. Köln, 1988. p. 159–166.
- BENNER 1992 BENNER, Manfred: Die Keramik des Kornmarktes. In: Vor dem grossen Brand. Stuttgart, 1992. p. 66–75.
- BODÓ 1975 BODÓ Sándor: Fazekas mesterlegények Miskolcon 1768-tól 1872-ig. HOMÉ 14. (1975), p.89–93.
- FRANKEWITZ 1988 FRANKEWITZ, Stefan: Kervenheim – Zur Datierung der Produkte einer niederrheinische Töpfereindes 18. Jahrhunderts. In:Keramik vom Niederrhein. Szerk.: Dela von Boeselager. Köln, 1988. p. 141–152.
- FRECSKAY 2001 FRECSKAY János: Mesterségek szótára. [Reprint] Bp., 2001.
- IGAZ–KRESZ 1965 IGAZ Mária – KRESZ Mária: A népi cserépedények szakterminológiája. NÉrt 47. (1965), p.87–131.
- ISTVÁN 1964 ISTVÁN Erzsébet: Sárközi népi cserépedények. Néprajzi Értesítő 46. (1964), p. 91–137.
- KOLPRATH 1982 KOLPRATH, G: Hafner in Wien in der Neuzeit, Neuzeitliche Keramikfunde in Wien. In: Keramische Bodenfunde aus Wien, Mittelalter–Neuzeit. Wie, 1982. p. 127–226.
- KRESZ 1991a KRESZ Mária: Agyagművesség. In: Magyar Néprajz 3. Kézművesség. Bp., 1991. p. 524–600.
- KRESZ 1991b KRESZ Mária: Magyar fazekasművészet. Bp., 1991.
- MÉSZÁROS 1968 MÉSZÁROS Gyula: Szekszárd és környéke törökös díszítésű kerámiai emlékei. Szekszárd, 1968.
- MÉSZÁROS 1996 MÉSZÁROS Gyula: Régi mórágyi kerámia. WMMÉ 19. (1996), 219–276.p.
- MIELKE 1988 MIELKE, Heinz–Peter: Niederrheinische Herdkeramik. In: Keramik vom Niederrhein. Szerk.: Dela von Boeselager. Köln, 1988. p. 207–214.
- NAGY 1964 NAGY Lajos: A Víziváros XVII. század végi topográfiája. TBM 16. (1964), p. 181–249.
- NAGY 1966 NAGY Lajos: Buda polgársága a XVII. század végén. TBM 17. (1966), p. 27–57.
- NAGY 1975 NAGY Lajos: Budapest története 1686–1790. In: Budapest története 3. Bp., 1975. p. 27–254.
- NAGY 1995 NAGY Janka Teodóra: A mórágyi kerámia és a korai néprajzi kerámia történeti kérdései. Ethnographia 106. (1995), p. 481–517.
- NAGY 1997 NAGY Janka Teodóra: Magángyűjtemények közöletlen mórágyi kerámiai. Tisicum 10. (1997), p. 257–285.
- RÉVÉSZ 1938 BECZKÓINÉ RÉVÉSZ Ágnes: A mórágyi és gyűdi fazekasság. NÉrt 30. (1938), p. 159–169. és 207–213.
- SIKLÓSI 2002 SIKLÓSI Gyula: Egy székesfehérvári fogadó 18–19. századi üveg- és kerámiaanyaga. In: IKMK 37A. Bp., 2002.
- SOLYMÁR 2003 SOLYMÁR Imre: A dél–dunántúli németek mentalitása. Bonyhád, 2003.
- SOPRONI 1980 SOPRONI Olivér: A magyar művészi kerámia születése, a török hódoltság kerámiaja. Bp., 1980.
- SZABÓ 1999 SZABÓ Géza: Die diffuse Beziehung unter den Regionen Europas im 18–19. Jh. Hafneröfen vom deutschen Typ aus Südtransdanubien. Tisicum 11. (1999), p. 125–129.
- SZABÓ G. T. 2003 SZABÓ G. Tamás: A néprajzi kerámia technológiai vizsgálata kísérleti régészeti módszerekkel. Kutató Diákok Mozgalma, A Humán- és

VIDA 1999

WARTHA 1892

Társadalomtudományi Tagozat 2003. évi esszépályázatának kiemelt I. díjas pályamunkája, www.kutdiak.hu/uj/56-6243.php

VIDA Gabriella: A miskolci fazekasság a 16-19. században. In: *Officina Musei* 8. Miskolc, 1999.

WARTHA Vince: *Az agyagipar technológiája*. Bp., 1892.

EINE TÖPFERWERKSTATT IN DER BUDAER WASSERSTADT DES 18. JAHRHUNDERTS

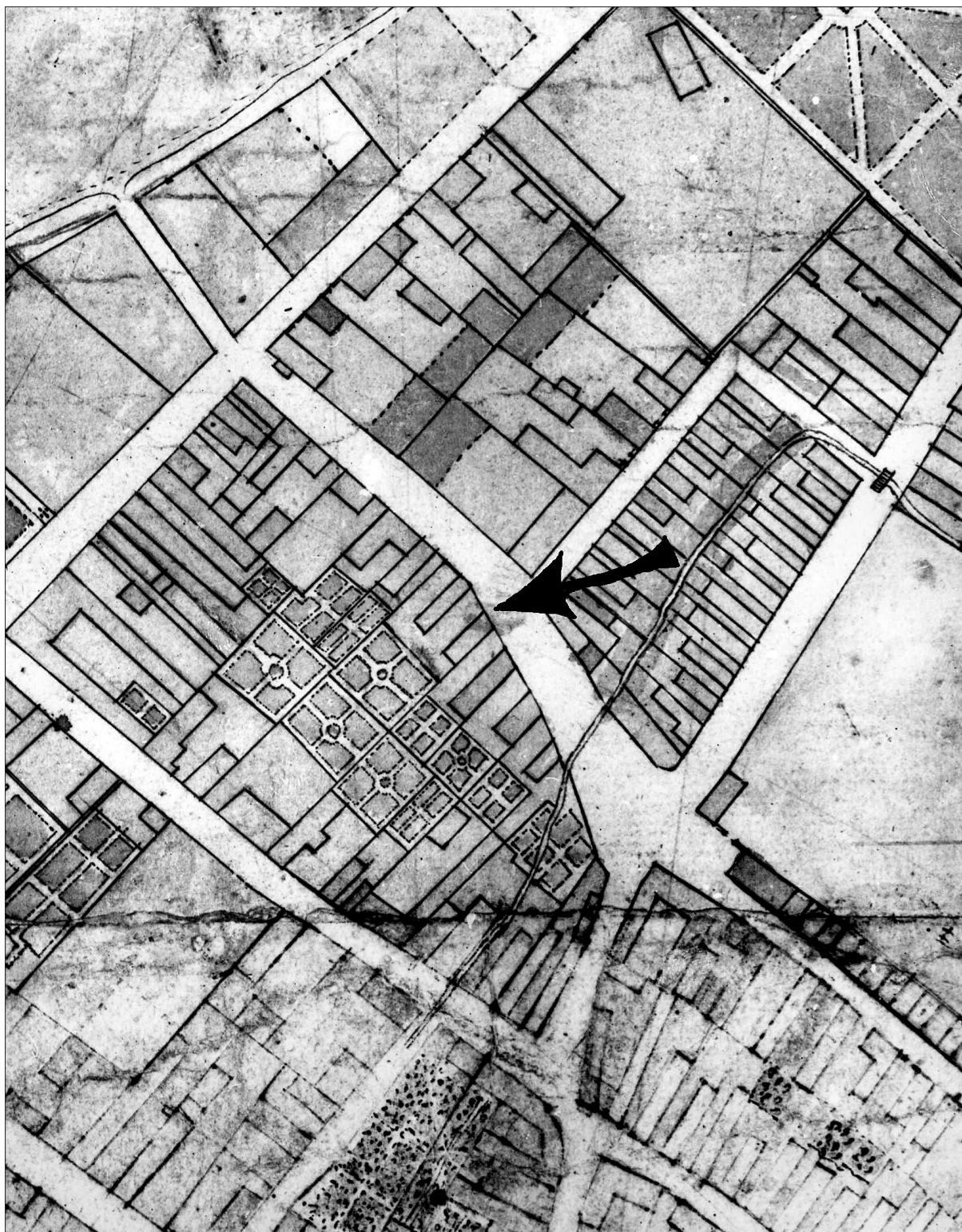
Wir haben bei der Ausgrabung auf dem Grundstück im II. Bezirk der Hauptstadt, Kapás utca 21-25 eine Töpferei freigelegt. In dieser Straße sind laut historischer Angaben Bürger von kroatischer und deutscher Nationalität abgesiedelt worden. Es sind die Grundmauer des Barockhauses, sowie eine große Zahl hier produzierter Ausschuss-Keramikscherben zum Vorschein gekommen. Die Wände der Werkstatt aus gelbem Sandstein wurden in Lehm eingemauert. Das Gebäude hatte in seiner ersten Bauperiode drei, in der zweiten aber schon vier Zimmer, die man später in kleinere Räume aufgeteilt hat. In der Mitte des 20. Jahrhunderts ist dann ein Keller aus Beton am Ende des Hauses angebaut. Der Boden ist ebenfalls aus gelbem Lehm. Im Raum 2 sind sogar der Abdruck der Töpferscheibe, die Stelle, wo der Ton geknetet wurde und das Regals zum Austrocknen der fertigen Gefäße gut erkennbar. Einige Funde deuten auf Glasurbeschichtung. Wir haben auf dem Lehm Boden einen Groschen aus dem Jahre 1782 gefunden: er ist auf deutschem Boden geprägt worden. Vor der Auflösung hat die Werkstatt angeblich vier Öfen gezählt. Der Brennofen soll hinter dem Haus gestanden haben, aber die Spuren von diesem haben wir nicht gefunden.

Die Tonerde wurde aus der Nähe geliefert. Zu den typischen dekorierten Irdengeräten gehören die Teller. Ein paar Stücke sind mit Blumenmotiv bemalt, andere mit eingeritzter Kammverzierung versehen. Desweiteren einige sind mit dickflüssiger Glasur dekoriert, wiederum andere monochrom glasiert. Schließlich finden wir welche auch von den sog. „moosigen“.

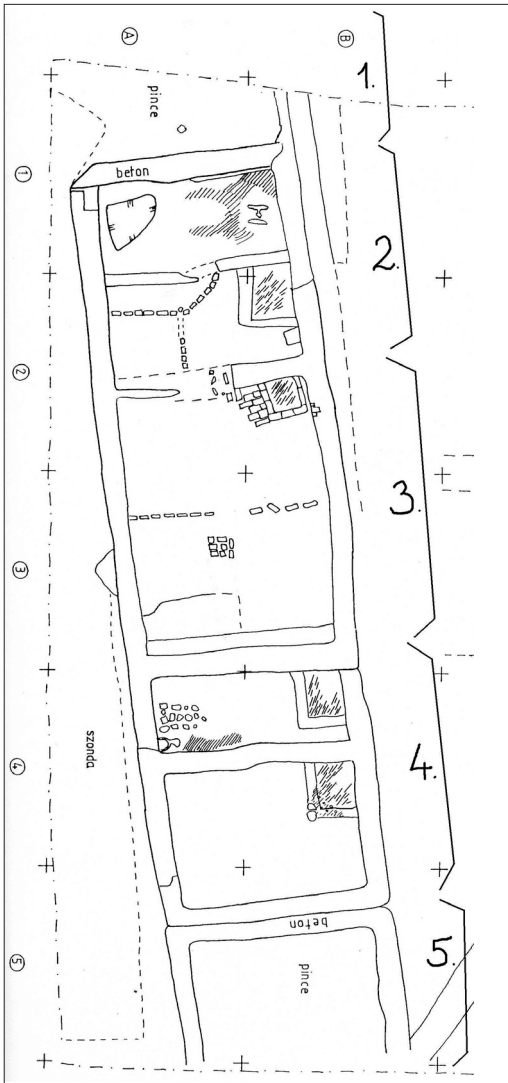
Unter den Töpfen unterscheiden wir zwei Gruppen. Zu der ersten gehören die mit körniger

Wand und ausbiegendem Rand, zu der zweiten die sogenannten „Leintöpfe“ mit Kragenrand. Wie die Beine der Töpfe und der Pfannen befestigt worden sind, hängt von der Größe der Gefäße ab. Auch die Form der Handgriffe weist eine große Mannigfaltigkeit auf. Die Nachttöpfe haben einen Kragenrand und sind gelb oder grün glasiert. Die Spülgefäße sind tief konkav geformt, glasiert und sie haben am Rande zwei Henkel. Die Verzierung der Deckel ist ähnlich wie die der Teller. Von Pokalen, Tassen und Siebeschalen sind es nur wenige Scherben aufgefunden worden. Das Spielgeschirr ist die verkleinerte Nachahmung jenes der Erwachsenen. Unter den Ofenkacheln sind einige einfach verzierte Stücke, mitunter einige in dem damals modernsten, klassizistischen Stil. Wir haben sogar vor Ort produzierte Keramien gefunden, die zum Ausbrennen der Töpfe nötig waren. Unter den Funden gab es angekaufte Töpfe aus den Werkstätten der Habaner (auch Haushaben).

Ähnliche Werkstätte sind in der Nachbarstraße (Budapest, II. Bezirk, Csalogány utca) und in dem bereits abgebauten Stadteil Tabán schon vor dem 2. Weltkrieg freigelegt worden. Von bemalten Tellern mit ähnlichem Charakter sind Publikationen von den Ausgrabungen in Mórágyp erschienen – das Dorf ist übrigens im 18. Jh. mit deutschen Bauern und Handwerkern bevölkert worden. Weitere Analogien finden wir in der Nähe in Szekszárd, Baja, Harta, Siklós sowie ferner in Székesfehérvár, Visegrád und Miskolc. Die Urheimat der neuen Ansiedler war Hessen und Baden-Württemberg, wo in einigen Dörfern Töpfe von gleichem Charakter und gleicher Verzierung hergestellt worden sind.

1. kép. A telek és a ház a Matthey-féle felmérésen (1740–50)

2. kép. A műhely ásatási alaprajza a helyiségek jelölésével (rajz: Czákó Balázs)

4. kép. A korong lenyomata

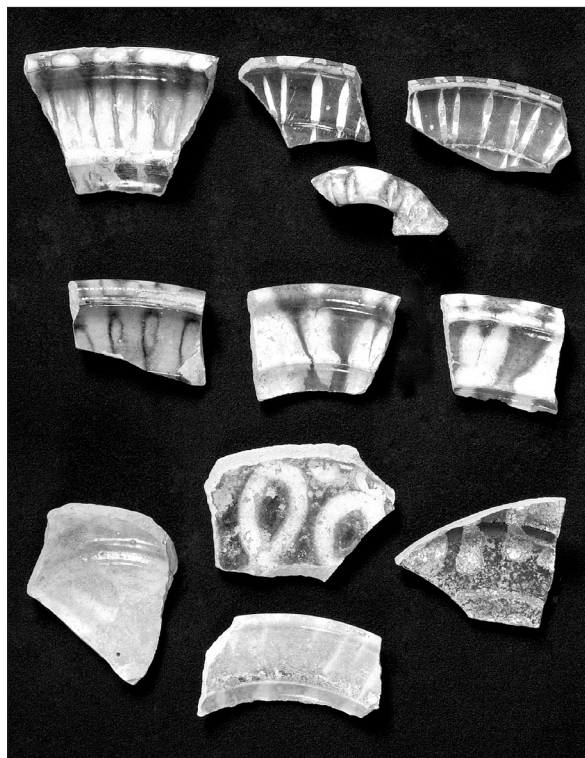
3. kép. A műhely ásatási felvétele

5. kép. Sásleveles festésű tányértöredékek, a virágos festésű a jobb alsó sarokban

6. kép. Fent az egyszínmázás, lent a mohás festésű tányérok

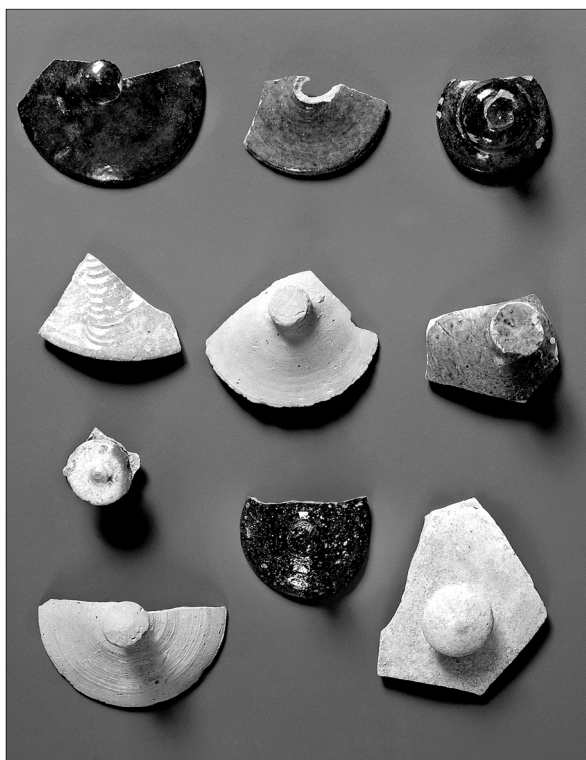
7. kép. Folyatottmázás díszítésű tányérok

8. kép. Csíkosra festett, fésűs bekarcolású tányérok

9. kép. Gyerekjátékok, szűrőtál-, bokály-, csészetöredékek

10. kép. Fedők

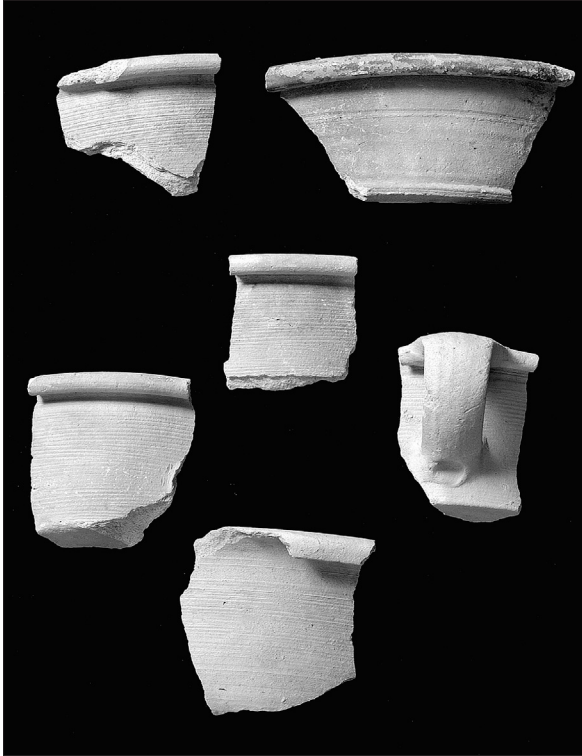
11. kép. A kemencében megolvadt darabok

12. kép. Líbas fogók

13. kép. Líbas lábak

14. kép. Lábas oldalak

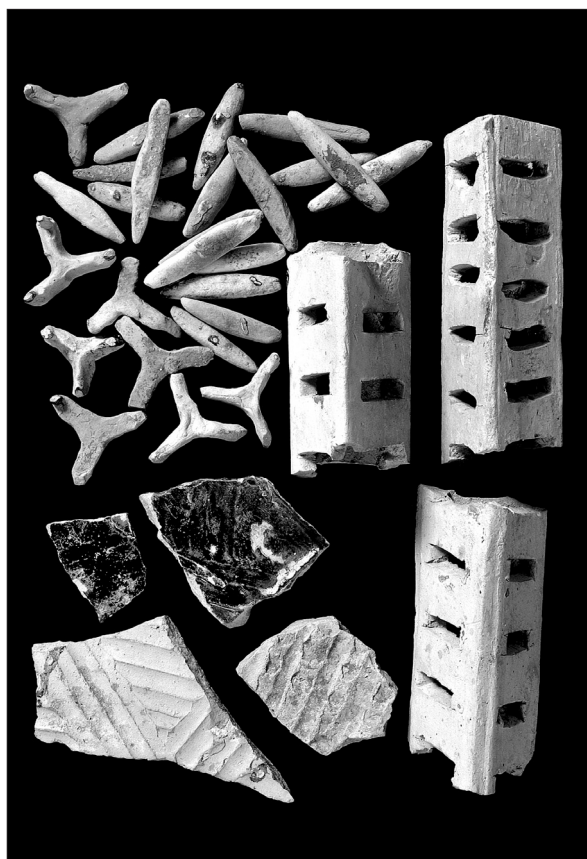
15. kép. Füles tálak fülei és melencék

16. kép. Mázatlan tányérok

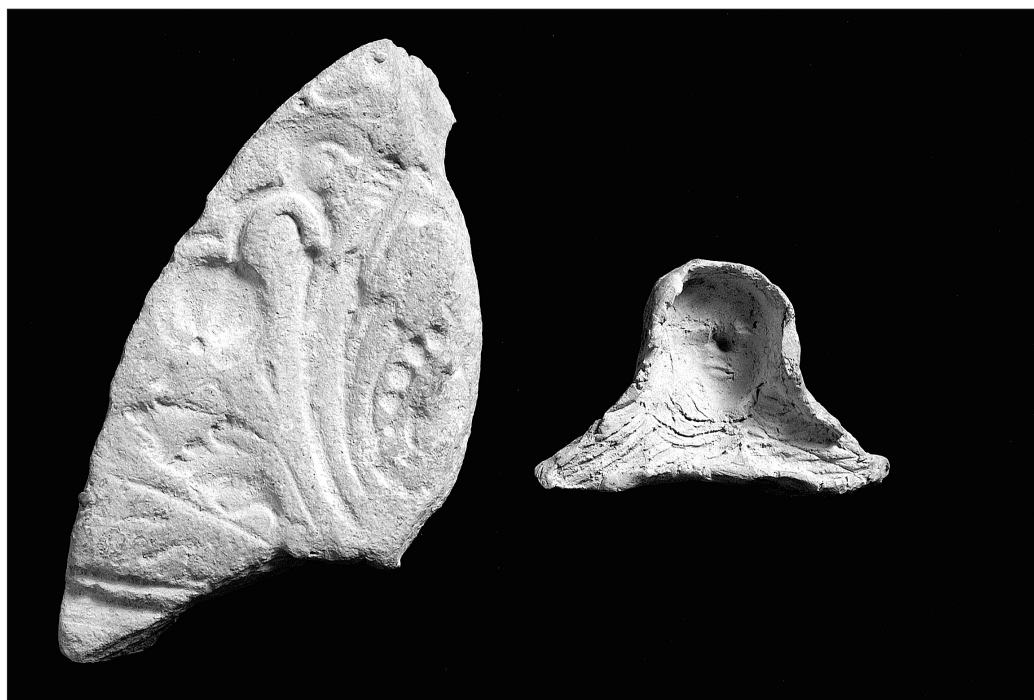
17. kép. Fazekak, virágcserep alja

18. kép. Égetési segédanyagok: hasábok, háromlábak, laposkák, lapok töredékei

19. kép. Kályhacsempék

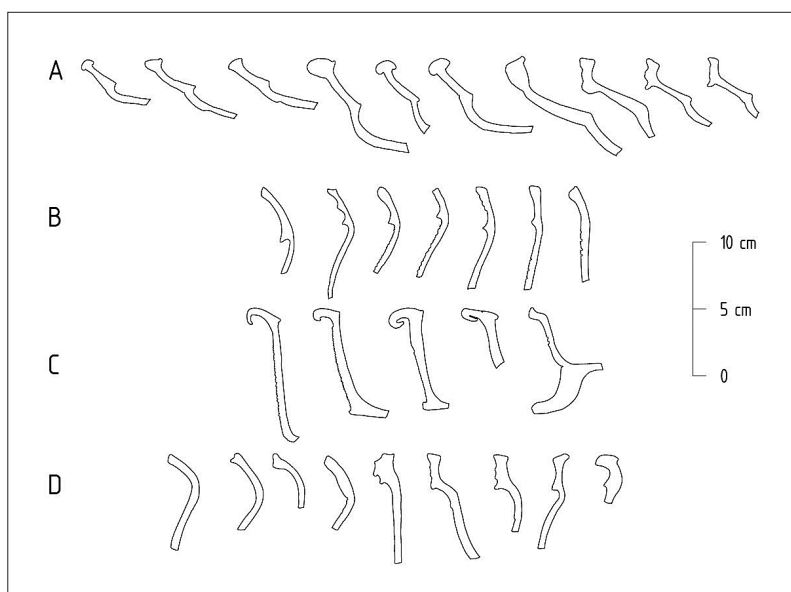
20. kép. Csészefél és kályha párkánycsempé negatívok

21. kép. Ép edények: játékfazék, tintatartók, olvasztótégely

22. kép. Ép edények: habán szenteltoíztartó, bögre

23. kép. Edényprofilok (rajz: Benda Judit)

TARTALOM – CONTENTS

KÖSZÖNTÉSEK

BENCZE Zoltán	
Nagy Emese nyolcvan éves	7
WELLISCH Márta	
Nagy Emese (1926–) szakirodalmi tevékenysége	9
SZIRMAI Krisztina	
Kaba Melinda nyolcvan éves	13
HANNY Erzsébet	
Kaba Melinda (1926–) szakirodalmi tevékenysége	15

TANULMÁNYOK

ENDRÓDI Anna – Horváth M. Attila	
Kora bronzkori arany korong Csepel-szigetről	
<i>Early Bronze Age gold disc from the Csepel Island</i>	21
MARÁZ Borbála	
Budapest–Gellérthegy és környékének késő LaTène-kori településtörténete II.	
<i>Siedlungsgeschichte von Budapest – Gellértberg und Umgebung in der späten LaTène-Zeit II.</i>	31
FACSÁDY Annamária	
Ékszerlenyomatos római téglá Aquincumból	
<i>Brick with jewel impression from Aquincum</i>	45
FACSÁDY Annamária	
Aquincumi fülbevalók	
<i>Earrings from Aquincum</i>	51
GABLER Dénes	
Terra sigillaták az albertfalvi vicus nyugati részén	
<i>Terra sigillata im Westteil des vicus von Albertfalva</i>	71
NAGY Margit	
Kora népvándorláskori sírleletek Budapest területéről	
<i>Grabfunde aus der frühen Völkerwanderungszeit im Gebiet von Budapest</i>	95
BERTALAN Vilmosné	
Corrardus „procurator operum domine regine ... senioris”	
<i>Meister Corrardus, der Leiter der Bauarbeiten und Bauwerkstatt von Königin Elisabeth</i>	157

IRÁSNÉ MELIS Katalin – TÓTH Attila	
A Budapest Margit-szigeti királyi udvarhely és a domonkos apácakolostor területén előkerült építészeti kőtöredékek katalógusa	
<i>Katalog der im Bereich des Königssitzes und dem Dominikanernonnenkloster auf der Margareteninsel von Budapest gefundenen architektonischen Steinfragmente</i>	179
HAVASI Krisztina	
Az óbudai királyi, utóbb királynéi vár kőemlékei	
<i>Steindenkmäler der königlichen Burg von Óbuda</i>	221
HOLL Imre	
Külföldi kerámia Magyarországon III. (14-17. század)	
<i>Ausländische Keramikfunde in Ungarn III. (14–17. Jh.)</i>	253
BENDA Judit	
Fazekasműhely a 18. századi Vízivárosban	
<i>Eine Töpferwerkstatt in der Budaer Wasserstadt des 18. Jahrhunderts</i>	295
MŰEMLÉKVÉDELEM	
ISTVÁNYI Gyula	
Elméleti~, Épített~, Virtuális Rekonstrukció – a Kronoszkóp ürügyén	
<i>Rekonstruktion Theoretische~, Erbaute~, Virtuelle~ – A' propos Kronoskop</i>	315
ZSIDI Paula	
A papírtól a képernyőig – aquincumi rekonstrukciók	
<i>From the plan sheet to the screen– reconstructions in Aquincum</i>	323
MEGEMLÉKEZÉS	
SZILAS Gábor	
Kőszegi Frigyes (Újpest, 1933. – Hévíz, 2006.)	339
HANNY Erzsébet	
Kőszegi Frigyes (1933 – 2006) szakirodalmi tevékenysége	340
RÖVIDÍTÉSEK – ABBREVIATIONS	343

RÖVIDÍTÉSEK – ABBREVIATIONS

ActaArchHung	= Acta Archaeologica Scientiarum Hungaricae (Budapest)
ActaHAHung	= Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
ActaAntHung	= Acta Antiqua (Budapest)
AJA	= American Journal of Archaeology
AKorr	= Archäologische Korrespondenzblatt (Mainz)
Alba Regia	= Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis (Székesfehérvár)
Antaeus	= Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
AnthrKözl	= Anthropológiai Közlemények (Budapest)
AntNat	= Antiquités Nationales (Saint-Germain-en-Laye)
AntTan	= Antik Tanulmányok (Budapest)
AqFüz	= Aquincumi füzetek : Aquincum. A BTM Aquincumi Múzeumának ásatásai és leletmentései. (Budapest)
ArchA	= Archaeologia Austriaca (Wien)
ArchÉrt	= Archaeológiai Értesítő (Budapest)
ArchHung	= Archaeologia Hungarica (Budapest)
ArchKözl	= Archaeológiai Közlemények (Budapest)
ArsHung	= Ars Hungarica. A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának Közleményei (Budapest)
BAR BS	= British Archaeological Reports – British Series (Oxford)
BAR IS	= British Archaeological Reports – International Series (Oxford)
BJ	= Bonner Jahrbücher des Vereins von Altertumsfreunden in Rheinlande (Bonn)
BRGK	= Bericht der Römisch-Germanischen Kommission (Berlin)
BTM	= Budapesti Történeti Múzeum
BudRég	= Budapest Régiségei (Budapest)
CIL	= Corpus Inscriptionum Latinarum
CommArchHung	= Communicationes Archaeologicae Hungariae (Budapest)
DissArch	= Dissertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös Nominatae (Budapest)
DissPann	= Dissertationes Pannonicae (Budapest)
EMÉ	= Egri Múzeum Évkönyve (Eger)
FolArch	= Folia Archaeologica (Budapest)
FontArchHung	= Fontes Archaeologici Hungariae (Budapest)
JAMÉ	= A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve (Nyíregyháza)
JPMÉ	= Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (Pécs)
JRGZM	= Jahrbuch der Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz (Mainz)
KMK	= A Komárommegyei Múzeumok Közleményei (Tata)
KSIA	= Kratkie Szobscsenyija o Dokladah i Polevyh Isszledovanyijah Insztituta Arheologii AN. SzSzsZR (Moszkva)
LK	= Levéltári Közlemények (Budapest)
MAIET	= Materialy po Arheologii, Isztorii i Etnografii Tavrii (Szimferopol)
MFME–StudArch	= Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica (Szeged)

MHB	= Monumenta Historica Budapestinensia (Budapest)
MRT	= Magyarország Régészeti Topográfiája
MűÉ	= Művészettörténeti Értesítő (Budapest)
NK	= Numizmatikai Közlemények (Budapest)
RégFüz	= Régészeti Füzetek (Budapest)
RFS	= Roman Frontier Studies
RGA	= Reallexicon der Germanischen Altertumskunde
RLÖ	= Der Römische Limes in Österreich (Wien)
Savaria	= Savaria. A Vas megyei Múzeumok Értesítője (Szombathely)
SIA	= Slovenská Archeologia (Bratislava)
SMK	= Somogyi Múzeumok Közleményei (Kaposvár)
SovArch	= Szovjetszkaja Arheologija (Moszkva)
StComit	= Studia Comitatus (Szentendre)
StudArch	= Studia Archaeologia
SzekMÉ	= Szekszárdi Múzeum Évkönyve (Szekszárd)
SzMMÉ	= A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve (Szolnok)
TBM	= Tanulmányok Budapest Múltjából (Budapest)
VMMK	= A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei (Veszprém)